

ԴՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ա Ձ Դ

Թուրքա-Հայաստանի քանի մը քաղաքներու մեր կօմիտէներու կողմէն մեզի հաղորդած են, որ խումբ մը մարդիկ կը շրջին Թուրքա-Հայաստանի քաղաքներն ու գիւղերը, կը ձեռնան յեղափոխականներ և կը քարոզեն, թէ ցարդ իբր իրանք սխալ ճամբու մէջ էին, առանց երկար բարակ խորհելու և խորհրդածելու նետված էին յեղափոխական ասպարէզի մէջ՝ յուսալով յեղափոխութեամբ բարեփոխել ազգի վիճակը, թեթեւացնել ծանր լուծը, մէկ խօսքով ազատել հայ ազգը սուլթանի կառավարութեան լուծէն, բայց դառն փորձերը ու իրականութիւնը իբր թէ ուսուցին և համոզեցին իրենց, որ իրենք սխալած են, որ յեղափոխութիւնը օգուտ, չա՛հ չբերելէն զատ, կը վնասէ, կը կործանէ հայ ազգը, ուստի ցաւելով և ողբալով իրենց գործած սխալներու, ազգին հասուցած ծանր զրկանքներու, մեծամեծ վնասներու վրայ, վճռեցին առ յաւիտ հրաժարիլ յեղափոխական գործունէութենէ և ամեն ջանք ու ճիգ ընել, դարմանել մատուցած վնասները՝ հաշտվել կառավարութեան հետ, յայտնել իրենց հաւատարմութեան, երախտագիտութեան զգացումները, և կառավարութեանէն, և միայն կառավարութեանէն սպասել և խնդրել մեր վիճակի բարեփոխութիւնը, կեանքի ապահովութիւնը...

Թիւրքիայի Դաշնակցական Գործադիր-Ժողովն այս ջրբաբերականով կը հաղորդէ բոլոր Դաշնակից Կօմիտէներուն, Կուսակցութեանս անդամներուն, քաղաքներու և գիւղերու բոլոր մեր համակրողներուն և ամբողջ հայ ազգին, որ այդ ցած, վատթար, սեւահոգի, ազգավաճառ, պնակալէզ դաւաճանները, սինլըոր մարդուկները ոչ այլ ղբ են, եթէ ոչ սուլթանի կառավարութեան լրտեսները, մատնիչները, դառն շունները, որոնց բերանը մէկ մէկ ոսկր նետած՝ ուղարկել է շրջելու և քարոզելու բոլոր հայաբնակ քաղաքներն ու գիւղերը յեղափոխական շարժման առջևն առնելու յեղափոխութիւնը խեղտելու համար:

Կը յայտարարվի նոյնպէս, որ այդ մատնիչները երբէք յեղափոխական չեն եղած, բնաւ երբէք կապ, յարաբերութիւն չեն ունեցած որեւէ յեղափոխական կուսակցութեան հետ, այլ միշտ խղած են կառավարութեան, մեր թշնամիներու բանակի մէջ, անոնց հետ կոված են մեր դէմ, լրտեսած են մեզի, մատնած են մեզի, դաւաճանած են մեզի: Ատոնք, այդ բոլոր թափառական նախկին յեղափոխականներ ձեւացողները սուլթանի կառավարութեան հաւատարիմ վարձկան լըրտեսներ, մատնիչներ, դաւաճաններ են...

ՍԱՍՈՒՆԻ ԴԵՊՔԵՐԻ ԱՌԹԻԻ

Դեկտեմբեր, 1894

Սասունն ընկաւ...

Այս օր այդ ամբողջ լեռնական գաւառը, առիւծների և արծիւների բնակավայր Սասունը ներկայացնում է արեւան դաշտ. գիւղերը մոխրակղտեր և աւերակներ են դառած, հասած արտերն անքաղ ոտի տակ են կոխ գնացել, անասունները և կայքերը թալանի բաժին են եղել, իսկ նրա դարերից ի վեր անկախ բնակիչներն այսօր վտարում են սարերում և անտառներում, իբրեւ փախստական հալածեալներ, սովալլուկ, մերկ, անպաստան, թշւառ: Երէկուայ հպարտ լեռնականն այսօր վիզը ծռած, հաց է մուրում, ողորմութիւն է աղերսում...

Սա ամեն բռնապետութեան սովորական գործ է, սա մի միջնադարեան տեսարան է, յատուկ լէնկթամուրներին, Տուղրիլ բէկերին ու Չինգիզ խաներին: Եւ այդ նոյն պայմանների տակ հեծում է ոչ միայն Սասունը, այլ ամբողջ երկիրը-Վանը, Մուշը, Խնուսը, Բասէնը, Ալաշկերտը և այլն:

Որքան ծանր է ամեն մի Հայի ասել—«Սասունն ընկաւ, սասունցին փշրւած է»... Այո, չափազանց ծանր է. մեզ համար ևս անտանելի կերպով ծանր է: Բայց ինչ անել. յուսահատվիլ, Աստուծ աղաչել, ողբալ կորուստը... Երբեք, երբեք. կրկին դիմել դէպի կոտորած, դէպի արին, դէպի զոհ. ահա միակ ճանապարհը, մինչև որ կը կործանւի սուլթանական գահը, կոչնչանայ մարդախոշոշ բռնապետութիւնը:

Ամեն գործ զոհ է պահանջում: Մի ճնշւած, դարերով ստրկացած ժողովրդի ազատ անկախութիւնը շատ մեծ գործ է և նրա պահանջած զոհը պէտք է նրա չափ էլ մեծ լինի: Եւ Սասունը եղաւ այդ մեծ զոհերից առաջինը բուն երկրում: Անհուն, անսահման են եղել մինչև օրս և են այժմ էլ այդ զոհերն ու տանջանքները, բայց դեռ մինչև այժմ մենք չենք ունեցել այդպիսի մեծ զոհ միանգամից: Դեռ քանի քանի այդ պիսի զոհեր ենք տալու, կախաղաններ, բանդեր ու տառապանք ենք պատուելու և անցնելու, որ վեղջապէս հարթւած տեսներ մեր ազատութեան ուղին: Կտրւած գլուխներ, սովամահ եղած դիակներ, բանտերում փթող կալանաւորներ, հեղեղներով հոսող արիւն—ահա թէ ինչից է ծնում ազատութիւնը, ահա թէ ինչն են անկախութեան և բարօրութեան աշխարհ բերողները:

Գրաւոր է, որ իրանք վաղորդում են նրա վրա՝ յուլթան հարստ ասորաւոր ապամաներ են, որոնք...

Հարցնենք պատմութեանը: Հին քաղաքակրթութեան որրան Յունաստանում մի անկիւն, մի քար անգամ չը մնաց, որ ներկած չլինէր իւր դիւցազն զաւակների արիւնով. մի գիւղ չմնաց, որի փողոցներում տասնեակ ցցեր տնկած և տանջող դիակներն այլանդակած չը լինէին վրաները, մինչև նոր վանդալ սուլթանների ձեռքից ազատուիլը: Բօլշարիան այնքան դիակներ տեսաւ, այնքան արիւն հոսեցրեց, որ մի բոպէ բոլոր ազգերն ասում էին. «վերջացաւ, այլ ևս մի բօլշարացի չկայ աշխարհումս»: Բայց... նա կրկին ազատեց:

Մարդկային պատմութեան օրէնքները մէկ են և անդրուելի ամեն տեղ, ամեն ազգերի համար. մենք և մեր կեանքը ևս շարժել և շարժելու ենք նոյն օրէնքների սահմաններում: Մարդկային կեանքի մէջ շատ և շատ բռնապետութիւններ են կործանւել և նրանց աւերակների միջից ծելել, ծաղկել են նրա ճնշած ժողովուրդները յեղափոխութեան միջոցով: Եւ այսօր ամբողջ հայ երկիրը և հայ ժողովուրդը վխտում է յեղափոխական անձնէր գործիչներով, որոնք մըլխնի նման անխնայ կերպով աշխատում են, որոնք նման են ջրի կաթիլներին, բայց որոնց դիմաշի ժայռը շատ փթած, խարխուլ է և ծակելը շատ հեշտ: Կախում է բռնակալութիւնը Բաղէշում—Մարգարին, Եղգադում—Ժիրայրին և այլն—նրանց տեղը ծնւում են նորերը, աւելի ուժեղները և ընդունակները: Իրանք հարիւրներով, հազարներով են ծնւում: Եւ կերթան, կուռճանան այդ նոր հոսանքի կարապետները, շունչ, հոգի կը ներշնչեն մեր տանջած ժողովուրդին, կը թարմացնեն, կը բորբոքեն նրա առանց այն էլ բորբոքած հոգին—մինչև կը փշուրի զգուշի բռնութիւնը, մինչև կը ստեղծւի համարաշէն եղբայրական միութիւն տեղական բոլոր ազգութիւնների մէջ, մինչև կընկնին ազատ զարգացման լայն ճանապարհը...

Հեռու չէ ժամանակը, Հայ ժողովուրդ. զանգն արդէն խփել է: Թուրք պետութեան օրհասն արդէն մօտ է:

Ապստամբութիւն է Մակեդոնիայում. շարժումներն օր աւուր սպառնական և վտանգաւոր կերպարանք են ստանում: Ապստամբութիւն է Եմենում. Հայաստանի դժոխային պայմանները ծանրացել, խելոգում են և այնտեղ: Ապստամբական դրութիւն է Փոքր-Ասիայի բոլոր հայաբնակ մասերում: Միւս կողմից պետութեան պատրքը մինչև բողազն է հասել, հագիւ է շնչում: Խեղճ ժողովուրդը ամեն տեղ հեծում է աղքատութեան և տարափոխիկ հիւանդութիւնների ձեռին... Այս բոլորը մի տէրութեան հոգեվարքի նշաններն են:

Շարունակի՛ր, Հայ ժողովուրդ, Հայ յեղափոխական. մի-երկու խոշոր ցոյցեր, մի-երկու հաշած հարւածներ ևս, և գազանը կը գլորուի, և քո ուղին կը հարթուի:

Իսկ զոհերը, իսկ արիւնն ու դիակները չպէտք է քեզ վախեցնեն. դու, ժողովուրդ, երբէք չես յուսահատուելու Սասունի կոտորածով—դու առաջուց պէտք է գիտենայիր, որ յեղափոխական ասպարէզն արիւն է ու զուլ, արեան գոլորշիներ, դիակներ, մահ, մահ... մինչև կործանուի բռնութիւնը:

Ուրեմի,—ժողովուրդ, զոհ, կոտորած, արեան գե-

տեր,—ահա ազատութեանդ միակ ճանապարհը:

Մենք այսպէս ենք մտածում, այսպէս է մտածում և ամեն մի ճշմարիտ յեղափոխական, դրա համար էլ մենք ողջունում ենք Սասունցու ահագին զոհը, որ առաջինը եղաւ ազատութեան սեղանի վրայ... Մենք վստահ ենք, մենք համոզւած ենք, որ այդպիսի զոհերով չի մեռնի Սասունը, չի ընկճուի մի ժողովուրդ, որովհետեւ նրա արմատները շատ խորն են թաղուած մայր երկրի մէջ. ամենափոքր բարեկամող պայման—և Սասունի առիւծը կրկին կը թռչի իր Անտոքը, իր Ֆրո-Ֆրո Բարը. հարկաւոր է միայն օգնել, քաջալերել նրան, հարկաւոր է ցոյցեր սկսել և երկրի միւս մասերում: Չպէտք է վախենալ կոտորածներից, չպէտք է փախչել արիւնից, այլ միշտ դիմել յառաջ, դէպի կոտորած, դէպի կռիւ: Ձեռք ձեռքի տանք, կռուինք.—ահա մեր գործը:

ՍԱՍՈՒՆ ԿՈՏՈՐԱԾԷՆ ՅԵՏՈՅ

Կռիւր բաւական ժամանակ է արդէն վերջացած է: Զօրքեր և քիւրտք շտապով յետ են քաշված Սասունէն: Կառավարութիւն, զոր խիստ նախապաշարեալ կերպով սկսեց մարտական գործը, այժմ հաւաստիացած է, որ Սասուն ոչ ռուսիացի յիսանակիչներ, (յեղափոխականք), ոչ ալ զենքերու ահագին ամբարներ կը պարունակէր: Մուրաւ մը կար, զայն ալ իւր ընկերաց հետ ձերբակալեցին և պարզ երևեցաւ, որ Սասնոյ ապստամբութիւնը հետեանք է անլուր կեղեքումներու, բռնարարութիւններու, թալանի, կողոպուտի և ասոնց նման անարդար ու անխիղճ գործողութիւններու, որոց ենթարկված է մըշտապէս թէ ինք, թէ իւր ընտանիք ու պատիւ, որ այս իրեն կառավարութեան և անոր պաշտօնեաներու ձեռքով ստեղծած պարագաներու անմիջական արդիւնքն էր և ոչ յեղափոխականաց ջանքով միայն եղած:

Այժմ կառավարութիւն իւր կասկածներ փարատած ըլլալով, բոլորովին այլ դիրք է բռներ սասունցոյ վերաբերմամբ. ամենայն կերպ կը ջանայ գրաւել զանոնք: Կը խոստանայ դարձունել թալանած աւարները, 50 հազար շուրուշ. նպաստ բաժանել մնասեաններուն և այլն, միան թէ շնորհակալութեան թուղթ մը տան կառավարութեան, զոր հաճեցաւ իրենց, Սասնոյ մէջ գտնված յիսուվարարք պատժել: Յիշեալ պայմանով կը խոստանայ երկրին հարկերը քանի մը տարի բաշխել ժողովուրդեան: Սասունցիք մերժեցին այս ամօթաբեր առաջարկութիւնը, իսկ խլաթցիք արդէն տվեր են սոյն օրինակ բովանդակութեան թուղթ մը. կը կարծի ուրիշ շատ դաշտային տեղերէ ալ բռնի ստանան այդպիսի թուղթեր:

Դիւրաւ կը հասկցվի, թէ ինչու համար են բռնակալ կառավարութեան այդ օրինակ թուղթեր. ինչպէս կերեւի վերջին պատահարներն ի Սասուն խիստ զբաղեցուցած են Եւրոպայի մամուլն, հասարակաց կարծիք և նոյն իսկ վարչական շրջաններ: Ատոնց պատասխանելու պատրաստութիւններ կը տեսնայ խորամանկ ասիական պետութիւնը: Անոր պէտք է քանի մը ցոյցերով խաբել

օտար պետութիւնները և նա այդ փորձերը կրնէ: Սասնոյ դէպքերէն յետ կառավարութիւնը հալածանք հանած է քրտերու դէմ. ասոնց թալանած աւարին յետ կը գրաւէ և չնչին գներով կը դարձնէ հայ տէրերուն, որ մինչ այժմ չյսմած ու չտեսնված բան էր: Աս ալ ժողովուրդ մը խաբելու և եւրոպացիին կուրացնելու միջոց մէ: Կը յաջողի...

Կառավարութեան ամեն շարժումներէն կերեայ, որ վերջին պատահարներն ի Սասուն առանձին խտուածիւններ ու հալածանքներ յարուցած չէ ժողովուրդեան դէմ: Ամեն բան ըստ առաջնոյն կը շարժվի — մեծ ճամբաներու վրայ կրկին գիւղէ գիւղ կը շրջին նոյն կըռխսարդարներն ու փոխները, որք այս ու այն գիւղին մէջ կը լսուին, կը հարբին ու վայր կիյնան, փոխանակ իրենց յանձնված պահպանի պաշտօնը վարելու: Այս միայն ստոյգ է, որ վերջին ամեն անցքերը հայերուն մէջ խիստ վախ, պանիք են մտցուցեր:

Քիւրդերու և զօրաց յետ քաշվելէն զկնի սասունցիք սկսեցին են սակաւ առ սակաւ վերադառնալ իրենց աւերակ դարձած բնակավայրերը: Սպանվածներու թիւը մինչև օրս ալ յայտնի չէ. կուրդ եղբիւր է շատ ցրւած ձեւով, մասնակցողներու ընդհանուր թիւն ամենէն յայտնի չէ եղբիւր, իսկ այժմ կենդանի մնացածներու մասին հաստատուն ոչինչ կրնանք ըսել. մինչ օրս ալ լեռներէ կիջնան այնպիսիները, որոց մեռած կը կարծէին ամենքը:

Յիւր, վշտալի է դարձողներու վիճակը. տուններն աւերած, ուտելու բրդուճ մը հաց չկայ, զի այս տարի սասունցին հունձէ զօկվեցաւ արիւնահեղ կուրդներուն պատճառով, իսկ կենդանիներն ալ պաշարման կրակոտ պահուն կերակուր դարձան լեռնական կորիւններուն: Թէ որ այս արտասուալի դառն վիճակը քիչ ատեն ալ երկարի և ոչ մէկ տեղէ օգնութեան գուռ չբացվի սասունցիք ալ ստիպեալ պիտի սկսին (բուն երկրին մէջ) մուրացկանութիւն ընել կամ գաղթել «աւետեաց երկիրը» — Ռուսաստան:

Վարդը է, որ Սասունի կտրիճը սրտատրոփ կսպասէ... օգնութեան: Անգամ մը ևս կսպասէ սասունցին իրեն անտարբեր, անսիրտ, խորթ եղբայրակիցներու օգնութեան, դէպի որոց այժմ ալ նախկին միամիտ ու վառ հաւատը չէ մնացեր:

Սասուն ձեռքէ դնացած չէ, հայ ժողովուրդ, այլ վերաւոր մըն է նա, խիստ վերքերով ծածկված... վերաւոր մը — դեղ ու դարման հասուցէք. ձեր ազատութիւնը լեռնոտ տեղերէն է սկսվելու...

ՍԱՍՈՒՆ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԵՆԷ ԱՌԱՋ

I

Անցեալ յօդուածովս ցոյց տուի Հայու արդի կացութիւնը, որ հետզհետէ վատթարանալու վրայ է: Հայու տնտեսական վիճակն այնքան ինկած է, որ անոր կեանքի բնական պէտքերը կենդանւոյ կեանքէն ալ շատ ստոր աստիճանի մէջ կը գտնվին: Ո՛չ կարգին հագուստ,

ո՛չ ուտելիք, ո՛չ անկողին, և ո՛չ ալ բնակարան ունի: Եթէ մէկը, թէ լինի աշխատանքով, թէ լինի մուրալով, յաջողի կտոր մը կլլէ կամ կորեկէ հաց ծարել, բաղդաւոր է: Խիստ մեծ մասի հագուստը ցնցոտիներէ կը բաղկանայ, որոյ մէկ թելը եթէ քաշուի, բառասուն կարկտան մէկէն կը թափին: Ուտելիքն է կամ խոտեղէն, կամ թան ու թանհատ և կամ պատառ մը սև հաց: Անկողինը կը բաղկանայ կակուղ քարէ բարձէ մը, փափուկ խոտէ կամ անշարժ հողէ մահիճէ մը, մեզարէ (չուկէ) վերմակէ մը. իսկ բնակարանը՝ գետնախորշ ախոռէ, մարագէ և գոմէ մը կը բաղկանայ:

Չմիայն նեղութիւնէն ու անօթութենէն մազապուրծ պրծնողներն բաւական յուսախաբուեցան, թէ կառավարութիւնը սերմ պիտի տայ ցանելու և արտերն մշակելու: Այդպիսի զուր յոյսով պահ մը կը միթարուէին ապագային կուշտ հաց ուտելու երազով. բայց, բացի վաշխառու շահախնդիրներէն՝ ոչ ոք չհայրախնամ կառավարութիւնը և ոչ ալ հայրենասէր մեծատունները աշխատեցան երկրին անկեալ նիւթական վիճակը բարձրացնելու համար օգնել երկրագործին: Ինչ որ ըրին, աչքակապութիւն էր. այսօր Մշտ դաշտին մէջ հազիւ հինգ արտէ մէկը միայն ցանած է, իսկ մնացածները կը մնան անմշակ: Մշտ դաշտին ցանած արտերուն մի մասը՝ Յրունայ, Ալիճանի, Քրդագոմի, Օրկնացի, Յունանի և Գոմի արտերը անցեալ ամրան պէս կիտուռը վերստին փչացուց: Ներքին դաշտի հացը և այս կողմերու թախտաման ելնելէն ի վեր, հացի գինը բաւական էժանցած է, բայց տակաւին շատ հեռու է իւր սովորական գինն իջնալէ: Այժմ ցորենի կօտը կը ծախվի 15-17 ղր. որ առաջ 25-30 ղր. կը ծախվէր, կորեկ և գարին ալ նոյն համեմատութեամբ էժանցած են, սակայն ինչ օգուտ, երբ աղքատ ժողովուրդեան մօտ փարա չկայ, որ կուշտ ուտելու հաց կարողանայ գնել:

Չնայելով այս անտանելի վիճակին՝ միւս կողմանէ ալ կառավարութեան հարկահաւաքիչ պաշտօնեաներն սարսափելի խտուածեամբ կը քամեն ժողովրդեան արեան վերջին կաթիլը՝ տուրքերը գանձելու համար: Կը ծախեն տան միջի ամենաչնչին արժէքաւոր իրերն անգամ: Ինչպէս Յրունայ ու Ալիճանի մէջ նոյնպէս միւս գեղերու պանդուխտ հայերու կնկտիք մէկտեղ ժողովելով՝ երեսները մուր կը քսեն, կը ծեծեն, կանպատկեն տուրք գանձելու համար: Երբ կանայք կաղաչեն, թէ չունինք, պաշտօնեայք լրբաբար կըսեն. «Գացէք բողբոթիւն ըրէք և տուրքը տուէք»: Կանանց վրայի լաթերն անգամ հանելով, կը ծախեն տուրքի համար:

— Ալաշկերտի, Մանազկերտի, Պուլանխայ, Խնուսայ և Վարդուշայ մէջ գտնված՝ Հասնանցի, Ճիպրանցի, Զըռքցի, Պըքցի քիւրդ աշիրներն միմեանց դէմ կը կռվին աստիճանի մեծութեան, փառասիրութեան համար, իսկ այս կողմի քիւրդերը՝ Սասունցիք, Բագրանցիք, Խանցիք, Պիլէկցիք և Պօզքցիք կը կռվին շահասիրական դիտաւորութեամբ: Ասոնք թուրք կառավարութեան շլացուցիչ աստիճաններէն խաբվող և համիդիէ գըրվողներէն չեն, այլ իրենց շահուն և օգտին կը նայեն.

երբեմն հայրուն բարեկամ կը ձենան և երբեմն տաճկին, տեսնելով թէ դէպքերն ինչպէս կը բերեն:

Սասունցի Պշարի Խալիլը, որ որեւիցէ գումարի համար հազար անգամներ թէ հայոց և թէ թրքաց հետ ուխտ ըրած է բարեկամ լինելու, իր մարդիկը կը ղոկէ Պօլսքիներու քարվանի առաջ, հինգ ջորի իրենց բռնեցով խլել կուտայ: Վերջիններն ալ անոր պատկանեալ Հարկուրաց գեղէն 21 ոչխար կը թաւնին:

Յունիս 3-ին Պլտրցի քիւրդերը միմեանց դէմ կը կռվին: Հէկօ տունը կը կռվի միւսներու հետ: Առաջինէն մէկ, միւսներէն երկու մարդ սպանված են: Երկուստեք 3 մարդ ալ վերաւորված են: Հասնանցիք իրարու հետ զարնվելով՝ երկուստեք 12 մարդ կսպանվին:

Թուրք կառավարութիւնը, տեսնելով որ ցեղային ատելութիւն ունեցող աշխրհներով կարելի չի լինիր որ և իցէ մեքենայութիւն գլուխ հանել հայոց դէմ, մօլլաներ և շէյխեր կը հանէ անոնց մէջ, զանոնք հաշտեցնելու, որք բաւական յաջողութեամբ գլուխ կը տանին իրենց եղած յանձնարարութիւնը: Զէյլանու Հէյի Մուհամետը և Կտորնու Մօլլան բաւական մեծ դեր կը խաղան աշխրհներու մէջ:

Յունիս 13-ին թուրք կառավարութիւնը, մի նոր քաղաքականութեամբ ուղեւոր մի քանի հայ գիւղեր պատժել անոնց խամշուրներն ետ դարձուց, ըսելով՝ դուք ապստամբներ էք, յեղափոխականներ կը պահէք: Հետեւեալ օրը նոյն գեղերու Գաղայի Փասուր գայմագամը 30-35 հեծեալ ոստիկաններով ու ազդեցիկ քիւրդ աղաներով գնաց յիշեալ գիւղերը՝ իր չար դիտաւորութիւնն ի գործ դնելու: Այդ գիւղերէն ամենայանդուզն ներկայացաւ Իշխանօր, որ տեսնելով թէ ինքնակոչ գիւղերը մարտիկներ (գլխաւորներ) կը ձերբակալեն և աւերումներ կը գործեն, փառաւոր կերպով զէնքի զօրութեամբ վաճառեց յիշեալ քանդիչ պաշտօնեաները և խլեց ձերբակալները: Յունիս 25-ին: Գայմագամի հետ եկած էին Խեյանցի Հիւսէյին աղան (քեօր Սըլայի հայրը) և իւզբաշի Էօմէր աղան և այլ ոստիկաններ ու զուլամներ: Գայմագամի փախչելէն ետք, այլ ևս չեն ուզեր Հիզմէնու, Ընկուզնակայ և Արկունաց տուրքերը, համարելով ըմբոստ գիւղեր, որք դէպքէն իսկոյն և եթ քաջվեցան քեփին անառիկ սարը, որ ժամանակ մը աւազակ քրդաց զօլանն էր: Այս դէպքը ահ ու սարսափ ազդեց քրդաց վրայ:

Մայիս 10-ին Թըրպուպի (Սըլայանի մէջ) գեղի ոչխարները կը թալնեն Ռշգօնցի քրդեր, բայց հայեր քաջութեամբ ետ կը խլեն: Ներքին դաշտի հայեր քիւրտ աւազակներու ահէն՝ ոչխարները չեն համարձակիր դուրս պահել գիւղերները, այլ տան մէջ կը պահեն:

Մայիս 8-ին Աւաղբիւր (Զուլուր) գեղացի Մանուկ անուն անձը արտին մէջ լուծ ըրած ատեն Կոտնվացի քանի մը քրտեր վրան յարձակելով՝ կը սպանեն և երեք եղբ կը տանին:

Մաղինք և Քաջքէնք հայ գիւղերու եզները, ոչխարները, կովերը, բոլոր գոյքերը ու մալերը, բացի ուլերէն թալան կը տանի Սասունցի Պշարի Խալիլը: Յիշեալ գիւղերը Պօլսքի քրտաց կը պատկանին, որք կը պատրաստ-

վին փոխադարձ կերպով յիշեալ Խալիլի հայերը թալանել: Երկու կողմէն ալ հայերը զոհեր են անոնց վրէժխնդրութեան: Առաջ ամեն քիւրտ աղայ իւր հայը վնասող քրտուն կը վնասէր, իսկ հիմակ հակառակն է:

Յունիս գիւղի վրայ աւազակաց խումբ մը յարձակելով՝ 30 ոչխար կը տանին:

Գոմերցի հայ մը իւր աղայ սասունցի Խալաֆի մի օր ցերեկով գեղին մէջ կը սպանվի անոր պահանջքը շուտով չկատարելուն համար:

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Օ Լ Ս Ի 8

Վերջապէս անհերքելի կերպով հաստատեցաւ, ապացուցեցաւ, որ Սասուն և Մուշ կատարած ցարդ չը լուած չտեսնած գաղանութիւններն ու անգթութիւնները կատարներէն ցարդ «հայրախնամ, ամենագութ և ամենողորմած» հրջակած արիւնարբու, գաղան Սուլթանի Համիդի բարձրագոյն իրադէտով: Գաղան Սուլթանը, առանց նախարարական գիտութեան Զէքի փաշային հրամայած է «ապստամբ հայերուն» բնաջինջ անել և իրենց արեան մէջ խեղտել, որը Զէքի փաշան Թահսի օգնութեամբ, ամենայն ճշտութեամբ դործադրած է:

Սուլթանի այդ անգութ, անողորմ գաղանային հրամանի զօրութեամբ հազարաւոր հայեր, ծեր, մանուկ, այր թէ կին, պատանի և երիտասարդ, կոյս աղջիկներ, բոլորը սուր քաշածեն, ոչխարի պէս մորթած, կտոր կտոր են արած, հարիւրաւոր կոյս աղջիկներ Զէքի փաշայի հրամանով պղծած, լլկած, յետոյ մորթած, այրած են: 30 գիւղ հիմնայատակ կործանած, այրած մոխիր են դարձրած, բոլոր բնակիչները ջնջւած, իսկ հարիւրաւոր գիւղեր թալանւած, կողոպտւած, աւերած են և բնակիչները ցրւած ու փախած:

Անօրէն չար Սուլթանի այս գաղանութիւնէն ետքը դեռ պիտի գտնուին դաւաճան հոգեւորականներ և աշխարհականներ, որ ասկից ետքը ևս յանդգին չար Սուլթանի «հայրախնամ, ամենողորմ, գթառատ» ածականները տալ և գաղան Սուլթանի փշրած գահոյի առջև գնել հայ ազգի շնորհակալութեան, հաւատարմութեան զգացմունքները:

Չար Սուլթանի այդ գաղան հրամանին հակառակութիւն են ցցուցեր մեծ հրամանատար Ղազի Օսման փաշան և առաջին քարտուղար Սիւրէյա փաշան, մանաւանդ վերջինս Սուլթանին սուր դիտողութիւններ ըրած է եղեր տրւած հրամանին և հայոց կոտորածի առթիւ, մինչև իսկ համարձակած է Սուլթանին դիտել, որ հայոց կոտորածի հերոսները չվարձադրին շքանշաններով, բայց անգութ Սուլթանը ոչ միայն չլսեց Սիւրէյա փաշային, այլ և չարաչար պատժեց զինքը՝ հրամայելով թունաւորել փաշան, որ և յաջողեցան: Ղազի-Օսման փաշան վախնալով, որ իրեն ալ չթունաւորեն, Սիւրէյա փաշայի մահէն ետքը հիւանդ ձեւանալով չերթար պալատ և ոչ ալ այս երկու շաբաթէ ի վեր կերթայ սէլամըքին:

Թիւրք կառավարչական բարձր շրջանը հայկական

խնդրոյ առթիւ բաժանված է եղեր երկու կուսակցութեան. մէկ կուսակցութիւնը իրենց պարագլուխ ունենալով Օսման և Սիւրէյա փաշաները, կը պահանջեն եղեր հայկական նահանգներու մէջ բարենորոգումներ մտցնել, իսկ մէկալ կուսակցութիւնը, որու գլուխն է ինքը չար Սուլթանը, հակառակ է որ և է բարենորոգման և վճռած է այլ և այլ միջոցներով բոլորովին բնաջինջ անել հայ տարրը: Բարենորոգմանց կուսակցից մասը Սերէյա փաշայի մահով ոչնչացաւ:

Սուլթանի բռնապետութիւնը երբէք չէր յուսար, որ Սասունի և Մուշի կոտորածը կը յայտնւի և այսպիսի մեծ, ընդարձակ յուզում առաջ կը բերէ եւրոպական մամուլի, հանրային կարծիքի և կառավարութեանց միջև: Արիւնաբորու սուլթանի քաջբայած, հոգեվարք պետութիւնը այս անակնկալի առջև դիմագրեցաւ, շփոթվեցաւ, իրարանցում տեղի ունեցաւ: Ելադի պալատի մէջ նախարարական ժողովները, խորհրդակցութիւնները միմեանց կը յաջորդէին: Այդ խորհրդակցութիւններու արդիւնքը եղան այն բազմաթիւ պաշտօնական հերքման գրերն ու գեկուցագրերը, որոնք անձրեւի պէս թափւեցան թէ Պօլսի և թէ Եւրոպայի ընդհանրութեան մէջ, որոնք բոլորն ալ որեւէ կարեւորութենէ զուրկ են և փոխանակ հերքելու, աւելի ևս հաստատեցին կատարած քաղաքականութիւնները: Տեսնելով, որ հերքման գրերը որեւէ ազդեցութիւն չունեցան, սկսեցին կաշառել եւրոպական թերթերը, վախճեցին բազմաթիւ թղթակիցներ, փորձեցին կաշառել Պօլսի եւրոպական գեսպաններն, անոնց քաղաքական փոքրիկներն ու առաջին թարգմանները: Մի խօսքով, արիւնաբորու Սուլթանը, բռնապետութիւնը գիշեր-ցորեկ անքուն կը ջանաւ խեղտել հայկական խնդիրը:

Թիւրք կառավարութիւնը դադարած չլա Թիւրքի թերթի խմբագրին վարձեց և հրատպեց «Օրիան» անունով նոր ֆրանսերէն թերթ մը հրատարակել և ի նպաստ թիւրք կառավարութեան գրել: Եւ տակաւին չորս թիւ չհրատարակած, «Օրիանը» սկսաւ ծեղի անտեղի յօդուտ թիւրքիայի նպաստաւոր յօդուածներով լեցնել իր թերթը: Թիւրք թերթերն ալ այդ յօդուածները արտատպեցին իրեն եւրոպական թերթի ինքնուրոյն, անկախ կարծիք: «Միամիտներ», կը կարծեն թէ Եւրոպան, հայութիւնը կոյր են, չեն տեսներ չեն հասկնար, որ «Օրիան» թիւրք կառավարութեան օրդանն է և իւրաքանչիւր տող անոր ներշնչմամբ գրած է: Ասկից զատ հասկցուց Դիմաքսեանին, որ թիւ ուղերձով գիմում մը ըլլայ կառավարութեան, կառավարութիւնը տըրամագիր է ի սէր հայոց անգործ 300-ի չափ բանտարկեալներ ազատել, բայց հակառակ կառավարութեան և Դիմաքսեանի կամաց պոյ դիմումն ալ մերժեցաւ:

Կառավար, հայերու հաճոյանալու համար 750 ոսկի նուիրեց նպաստավարաց յանձնաժողովի կողմէն հայոց եկեղեցական և հանրային շէնքերը նորոգելու համար, որ երկրաշարժէն վնասուած էին: Այս 750 ոսկի նուիրի մասին միայն հրատարակեցաւ և 10 օր անցաւ այդ լուրի հրատարակութիւնէն, քանց դեռ տակաւին տեսաւ չստացուեցաւ:

Թիւրք կառավարութիւնը 500 ոսկիով կաշառեց հայ կաթողիկոսներու Աղարեան պատրիարքը: Աղարեանի կառավարութեան մատուցած հաւատարմութեան և երախտագիտութեան ուղերձը, հայ կաթողիկոս առաջնորդներուն և հայ կաթողիկոս Տօմին Աղարեանի կողմէն ուղղած չորս բերանականները 500 ոսկիի արդիւնք է: Աղարեանի այս անարգ, դաւաճան ընթացքը, իր ուղերձն ու շրջաբերականը ոչ միայն զգուհը և յուզում առաջ բերին մեր հայ կաթողիկոս եղբայրներու զարգացած մասին մէջ, այլ և խոնարհ խաւերու մէջ ևս տրտուկներ ու դժգոհութիւններ առաջ բերին:

Թիւրք կառավարութիւնը ամենաստոր միջոցների դիմելով կաշխատէ մեզի խաբել. թող լաւ գիտնայ, որ հայ ազգը այլ ևս առաջնան թոյլ, տկար, անխելք, լացող և միամիտ չէ, և այսուհետեւ հայ ազգը այլ ևս չի խաբւի: Նախկին լացող մանուկը այժմ չափահաս մարդ, երիտասարդ մէ և իր պահանջները լալով, պոռալով չուզեր, այլ զենքով, արիւնքով ու մահով:

Սասունցիներու, քաջա անջ, արի Սասունցիներու արիւնը վրէժ, վրէժ կը պոռայ:

Սասունցիի պղծւած, անպատեւած և ապա մորթւած ու այրւած հայ կոյսերու հայ կանանց անմեղ արիւնը վրէժ, վրէժ կը կանչէ:

Հայ անմեղ գաղութներու ու անբիծ մանուկներու անմեղ արիւնը վրէժ, վրէժ կը ձայնէ:

Հայեր, հայ երիտասարդներ, մահ կամ ազատ կեանք կը գոչենք մենք ալ, միացնելով մեր ձայնը ազատութեան համար սուրը ձեռքին մարտնչող և նահատակի պսակը ընդունող մեր նահատակներու հետ:

Հայեր, երգւենք Սասունցի նահատակներու անունով նրանց սուրը շերմով, մեր սուրը վար չղնել, մեր կուրը շարունակել մինչև մեր վերջին շունչ—մենեւ ազատութեան համար, ապրել ազատութեան համար:

Սուլթանի կառավարութիւնը, որ 4 տարի է ի վեր չէր ծանօնէր «Հայոց Ազգային Ժողով», Սուլթանը, որ «Սահմանադրութիւն», երեսփոխանական ժողով անուններ լրած տտեն կը դիւահարիր, արդի պարագաներու առջև ժամանակակիցութեամբ տեղի տուաւ թոյլ տալով «Ժողով» գումարել, պարբերաւ Ազգային Ժողով անունը նորէն թոյլ տուաւ թոյլ տուաւ նոյնպէս, որ հայերը իրենց ցանկացած անձեքը պատրիարք, քաղաքական ու կրօնական ժողովներու անգամ ընտրեն, մինչև իսկ գործակալատարներու ջանքով աշխատեց, որ կառավարութեանէն ցարդ հալածւած ազգի սիրելի անձերը պաշտօնի կանչւին, մինչև իսկ հրատարակել տուաւ «Օրիան» թերթի մէջ, թէ կառավարութիւնը չուզեր, հետեւելով եւրոպական պետութիւններու միջամտել, ճնշում դործել, ազդեցութիւն քանցնել հայոց եկեղեցական ընտրութիւններու մէջ և տեսնելով, որ հայոց շահերը կը վնասւին ծանց պատրիարքի, թոյլ տուաւ, որ փութով ընտրեն իրենց պատրիարքը և վարչական ժողովները:

Ամսոյս 7-ին, չորեքշաբթի օր գումարուեց Ազգային Ժողով և Թիւրքիոյ հայոց պատրիարք ընտրեց Մատթէոս եպիսկոպոս Իլմիդեանը 67 քուէով, քուէարկուները

79 էին: Ազգային ժողովը նիստը դադարեց: Ոստիկանութեան նախարարի օգնական Ճիւանի պէսը բազմաթիւ զօրքով, փօղիսներով և անթիւ լրտեսներով շրջապատած էր Մայր եկեղեցին, ուր նիստը տեղի կունենար: Կառավարութիւնը ամեն միջոց ձեռք առած էր, ամեն ինչ նախատեսած էր, որ ամենափոքրիկ խլրտում, ցոյց տեղի չունենայ:

Ն Ա Մ Ա Կ Խ Ն ՈՒ Ս Ի Ց

Երեք տարիէ հետէ տիրող սովը, տէրութեան հարստահարութիւնները և քրդերու կեղեքումները ժողովուրդը այն աստիճան նիւթական խեղճ և անկեալ կացութեան մէջ են թողեր, որ երբեմնեան բազմահարուստ տան անդամները, որոնց հիւրասէր սեղանի շուրջ օրէնը հարիւրաւոր անցորդներ կը կերակուէին, այսօր մերկ դուռէ դուռ կը շրջին ի խնդիր կտոր մի հացի, գիւղեր, որ մի քանի տարի առաջ երջանիկ և բարեբաստիկ կեանք կանցնէին, ուր հարիւրէ աւելի ցանք առող տներ կար, այսօր միայն 15-20 ցանող հաղու մնացած է միւսները մասամբ գաղթած, մասամբ յետին թշուառութեան մէջ կը հեծեն, այնպէս որ մի երկու տարիներ ևս եթէ այսպէս տեւէ, ակներեւ է, որ ճամբորդ օտարականը աւերակաց մնացորդներէ միայն պիտի գուշակէ, թէ ժամանակին այստեղ կապրին եղեր և հայեր: Թող ժողովրդի նիւթական վիճակը: Խնուսի հայր կը հեծէ այսօր Օսմանեան բիրտ կառավարութեան անողոր լծի տակ, կորուսած լինելով նամանականգ մի քանի տարիներէ հետէ իբրև մարդ պետական դռան առաջ ամեն իրաւունք և զրկված իսկ ինքնապաշտպանութենէ: Հարկահանները սոսկալի յիշոցներով, ապտակներով և արիւնով կը ներկեն թշուառներու մարմինը, գանակոծելով նոյն իսկ կանայք և աղքատներ: Խեղճերու միակ յոյսն, ապաւենն ալ աճուրդի կուտան (հասկանալի է ինչ գնով) ծախելով իսկ անկողինները, կանանց զարդն, իսկ անկարողներուն մատներով բանտային ծանր տանջանքներու, որոց ոյժի և մահաբոյր օգի մէջ վաղ թէ անագան պիտի կնքէ իւր մահկանացուն, անօթի, ծարաւ, հեռու իւր սիրելեաց բազուկներէն, զուրկ վերջին քաղցր միջութարութիւնէն. և երջանիկ է, եթէ բարեսիրտ մին համարձակի մէկ քանի կանգուն կտաւով պատանելով՝ յանձնել մայր-երկրին ծոց: Լեռան աւազակն և հարկահանը անպատիժ աւերում են նորա արտերը, թալանում նրա գոյքը, կողոպտում տունն, հարստութիւնը և այլն, յաճախ իսկ առեւանգում նորա հարսը կամ կոյս աղջկան, որ ստիպւած է միայն ձեռք ի կուրծք տխուր, լալագին հեծել և արտասովել... Յուպ ի ձեռին դիմում է կառավարութեան դուռ, իւր ունեցածը լեցնում է յիմարաբար թուրք պաշտօնեայի անկուշտ որկորը, գանգատվում է, բողբոջում է, աղերսում է, հեռագիր է տալիս կուսակալութեան, նոյն իսկ «ամենաողորմած» կայսեր, սակայն այս ամենը կը մնայ ձայն բարբառող յանապատի. յուսահատ կը վերադառնայ, կը թողնէ հայրենի գոյքն ու կալուած-

ները և բռնելով իւր կնոջ ու մատաղերամ զաւակաց ձեռները՝ կը դիմէ դէպի պանդխտութիւն: Դիւրին է երեւակայել, թէ ինչպիսի դաճնութիւնք և անտանելի ցաւեր տանելով, նա կարող է, եթէ յաջողի անցնել սարեր ու ձորեր, հասնի ապաստանարան մի, ուր կարկառելով իւր ձեռքը՝ անգործ օտարութեան մէջ կարենայ կտոր մի հաց ստանալ սովէն չմեռնելու համար: Եւ այն էլ գնացորդներէ քանին կը հասնին իրենց ցանկալի վայրը:

Ուղեոր մը կը պատմէր, թէ ուսական սահմանի վրայ այս գարնան կը հանդիպի ծերունազարդ ալեորի մը, որ ընկած հողակոյտի մը վրայ՝ կարտասուէր լալահեղձ: Օտարականը կը մօտենայ ծերունուն, կը խօսի, կաշխատի միջութարել և իմանալ, թէ ո՞վ է, ի՞նչու կարտասուէ այդպէս դաճնահեղձ: Ծերունին կը սկսէ խօսիլ. «Թող, աղա, թող, որ ես իմ ցաւերովս այրվիմ, խորովիմ. թող Աստուծոյ տաճ պատիժները քաշեմ լուռ և անբարբառ. թերևս ժամանակին մէկին իրաւունքը յափշտակած էի կամ թշուառ օտարական մը բրտութեամբ մերժած, որ Աստուած այս սև օրուան հասուց զիս. այսպէս անմիջեմ կեանքիս վերջ պիտի տամ: Ես խնուսի եմ, Ելդիս գիւղացի, ահագին հարստութեան ու կալուածներու, փառաւոր տան, մեծ հօտերու և անթիւ տաւարներու տէր. երանի թէ բնաւ չունենայի, որովհետեւ այս օր այս խեղճ վիճակին զիս հասցնողը իմ հարստութիւնն էր: Աղա, այստեղ, Տաճկա-Հայաստանում հայու յանցանքը միայն կուշտ փորով հաց ուտելն է. յիմարաբար կուտանք մեր ունեցածը օտարին, կը հիւրասիրենք մեր տան մէջ, որ աչք զնէ մեր մալին, ձեռք երկնցնէ մեր պատուոյն: Մէկ տարւայ մէջ տարան բոլոր ոչխարներս թւով 360, գոմէշներս, այրեցին խոտի բարդերը, ցորենի արտերը, վառեցին գոմս բոլոր կենդանիներով մէկ տեղ, այնպէս որ աշնան էլ ոչինչ չունէի: Դիմեցի Բերդ բաղէջի հարուստ վաշխառուի մը, թող Աստուած ինքն անոր հետ արդար դատաստան տեսնէ, յանձնեց ինձ 20 ոսկի վեց ամսէն տալու պայմանաւ և 30 ոսկի ստորագրութիւն առաւ. ի՞նչ անէի, անձար էի մնացել, որո՞ւ պարզէի ձեռքս: Այն ձմրան, նորէն ամեն բան վերջացաւ: Որոշեցի թողել տուն տեղ պապերու արիւն քրտինքով վաստակած՝ պարտքի փոխարէն և գնալ օտար երկիր: Գիտէի, թէ ինչ նեղութիւններ պիտի քաշէի, բայց լաւագոյն կը համարէի մեռնել, արջերու, գաղաններու հետ լինել, քան թէ իմ երկրի մէջ ձեռք պարզել, վիզ ծռել անբախտ դրացուն: Հասանք Աղվերանի կիրճը. սոսկալի էր ձիւնն ու բուքը. գայլերու վոհմակ մի յարձակեցաւ մեր վրայ: Կտրիճ տղայ մի փայտ ձեռին դիմեց նորա վրայ մեր պաշտպանութեան համար: Աղա, Աստուած իմ, այս տըխուր աչքերս տեսան, թէ ինչպէս նա պատառ պատառ կեր եղաւ էն սարի գազաններուն. մեր լացը և հեկեկանքը կը թնդացնէր արաբած աշխարհ. պստիկ տղայք կը փաթաթին իրենց մօր վզին և սրտակոտոր ձայներով կու լային. Աստուած իմ թշնամուս թող ցոյց չտայ: Երբ անմեղ թողնիկներս էլ հարսիս գրկէն յափշտակելով՝ թողին և փախան, մերք մնացինք չորս հօգի և ըսկսանք իջնել լեռնէն ցած: Վերջին թողնիկս ցուրտէն

մեռաւ Հասանք քիւրդ Քոռըւր գիւղը. ոչ որ ընդունեց մեզ. կինս էլ այնտեղ կնքեց իւր մահկանացուն և ես դեռ յոյս ունէի, որ հարսիս հետ պիտի ազատուիմ: Սոսկալի նեղութեամբ անցանք Բասէն, կշտապէինք հասնել Ռուսէթ, գոնէ այնտեղ օտարական ցաւակից մը մեզ կտոր մի հաց պարգևէ, երբ այս գիշեր... Ել չկարողացաւ խօսել և ձեռքով ցոյց տալով հողակոյտը՝ հաս հարսիս գերեզմանը, ուր իջաւ կաթածահարից: Իզուր կարեկից անծանօթը կաշխատէր նորան համոզել, որ հետեւի իրեն մօտակայ գիւղը: Դէլ այսուհետեւ ինչ պէտքէ ինչ տեսնել արեւի լոյսը, վայելել աշխատութիւնը. հերիք չէ կրած նեղութիւններս. այստեղ պիտի մեռնիմ, հարսիս հետ թաղվիմ. Աստուծ իմ, էլ հերիք է, առ հոգիս, և նւաղած ընկաւ հողակոյտի վրայ... Յաջորդ օր այնտեղ գտան ծերունու մը անկենդան մարմինը ինկած իւր հարսի գերեզմանի վրայ:

Տխուր օրինակ մ'ալ, որով կրնաք գաղափար կազմել 360 տուն գաղթականներու մասին (թուով մօտ 4000 հոգի) որ այս տարի յաւէտ բաժանվեցան Խնուսի անուշ հողէն ու ջրէն. բաւական չէ բնութեան և Աստուծոյ տւած պատիժներ, անխիղճ թուրքերը ու քրդերը չեն թողոր, որ այդ թշուառ ժողովուրդը գոնէ մեռնի իւր պապական երկրին մէջ, իւր սիրելեաց քով: Կտրիճ տղայք տարագրած օտար աշխարհ անասնական պաշտօն կատարելով և մեռնելով իրենց ծաղիկ կեանքը, կաշխատին իրենց տներուն պատառ մի հաց հասցնել, սակայն օտարին է իրենց վաստակը և մշտական չքաւորութիւնն բաժին է հայուն: Իբրեւ ապստամբ նկատուելով՝ գաղտնի ոստիկաններ այս ձմեռ տեղս գալով, 13 անմեղ անձինք ձերբակալեցին և Կարին տարան, որոնց շատերը ազատուելու յուսով տւին պաշտօնէից իրենց ունեցածը, չունեցողներն ալ տւին՝ պարտքի տակ ընկնելով. սակայն չօգնեցին այդ ամենը և ցայսօր անհաց, անհարց, անդատաստան կը հեծեն բանտերու մութ յարկերու տակ և այն էլ ինչ թշուառ կեանքով: Լաւագոյն էր մեռնէին: Ամռան 67 անձանց նոր կոչնագիր եկան դատաստանին ներկայ գտնուելու համար, իբր թէ ներքին քաղականութիւնը կը խռովեն. բայց նոցանից և ոչ մին յանձն չառաւ գնալ, միայն մի երկու հարիւր ոսկի վատնեցին միայն երեք օր ազատ մնալու համար: Քիւրտը, թուրքը մեզ կասկածական, կը կողոպտեն և կանապաւեն, կը հայհոյեն ապստամբ նկատելով հայ ազգը:

Անմիասնէր, փոխանակ այսքան ստակ իզուր մսխելու ու այսքան հարստութիւն այդպէս անդարձ ու աննպատակ կորցնելու, յուսալով ձեր կեանքն ապահով վիճակի մէջ պահել, լաւագոյն չէր լսէիք փորձառու անձնաւորութեանց խօսքերուն, որ առաջ զէնքի պատրաստութիւն տեսնէիք և այսօր, երբ պարզ կտեսնէիք, թէ այլ ևս անկարելի է Տաճկահայաստանում պլ կերպ ապրել, որ միայն ձեր զէնքը ձեզ պաշտպան պէտքէ լինի, զէնք, զէնք, կաղաղակէք այսօր... հայի յետին խելքը սիրեմ... Դեռ ժողովրդեան ջոջեր յոյս ունին, թէ կարող են կառավարութեան հետ հաշտ ապրիլ և դեռ կը վատեն իրենց ունեցածն իզուր: Իսկ ազգային գոր-

ծի համար, իրենց անձնապաշտպանութեան համար յանձն չեն առներ ստակ մը զոհել. բայց և այնպէս միութարական է տեսնել, որ շատ տեղեր նամանաւանդ նորահաս երիտասարդներ հոգով կը ցանկան չխաբվիլ, կռվիլ և դէմ դնել թշնամուն և շատ տեղեր գովելի նախանձախնդրութեամբ խումբեր կազմած են պաշտպանել անկեալ ժողովրդեան շահերը. քիւրտերու սպանութեանց նոյն կերպ պատասխանելով, վատ հային բացարձակ սպառնալով և յայտնի մատնիչներ կորսուցնելով:

Անկարելի է նկարագրել թէ որ գիւղ ինչքան հարստահարութիւնք և սպանութիւնք եղած են. ատոր համար ստուար հատորներն իսկ անբաւական են: Այն աստիճանի հասած է, որ գիշեր թէ ցօրեկ խումբ-խումբ յարձկնելով, ակնյայտնի և բացարձակ կը տանին ոչխարներ և աչքի ընկած ապրանքը: Կայ տուն, որ երբեմն 700 կթանի տէր էր, իսկ այսօր ամբողջ գիւղեր միայն հինգ կթան հագիւ ունենան: Կէս օրին խումբ-խումբ հեծեալներ զինուած կը քաղեն հասկերը, ձիերուն կը բառնան և կը տանին. վայ այն խեղճ աշխատաւորին, որ ձի մը արձկէ... Դալով գիւղերու մէջ, կարճակեն լծած եղները, կը քանդեն ամբարները և դիզած ցորենները, տներէն բռնի կը յափշտակեն, ինչ բանի որ հանդիպին: Եւ այս ամենի համար ոչ բողոք կայ, ոչ բողոքողներու ձայները լսող: Ծիշան ըսած, տէրութիւնը այլ ևս անկարող է քուրտերուն զսպել. իսկապէս չուզեր, որ անարգել կը գործեն իրեն ցանկացածին հակառակ:

Մօտակո անուն քուրտ մը իր 3-4 ծառաներով գարնանը ի բաց կաւերէ երկիրը, յարձակելով շարունակ, բացի գիւղերէն՝ և փօստի, և կառավարական պաշտօնէից, և զօրաց վրայ, օպանելով շատերուն, թալանելով ամբողջ կարաւաններ. և թէ և Պօլսէն անոր սպանութեան հրամանը եկած էր, բայց ցարդ կառավարութիւնն անկարող եղաւ ձերբակալել. միայն անոր ազգական քուրտերը խաբէութեամբ ձերբակալելով՝ ամսիս 18-ին յանձնեցին կառավարութեան: Հարկ չկայ ըսել, թէ ահագին ցնծութիւն և հրախաղութիւնք տեղի ունեցան, իբր թէ ահագին թշնամու յաղթած լինէին:

Մէկ դէպք նկարագրեմ, որով հնար է պարզ գաղափար մը կազմել հայ գիւղացու քաշած տանջանքին: Օգոստոս 20-ին Սասնոյ ապստամբութիւնը զսպելու գընացող Համիտիէ հեծելագունը Հայտարանցի աշիրէթը Հիւսէյին փաշայի առաջնորդութեամբ 400 հեծեալներով աստ ժամանեց և գիշերեց Արոս գիւղն: Բոլոր բոստանները քանդեցին անխնայ. հարկ չկայ ըսել, թէ վեճարում չկայ ամենեւին, և սկսան ձիերով զօրախաղութեամբ պարապել և հրացան արձակել. երեկոյեան գիւղի նախիրը գալուն պէս, մորթեցին 6 եզ, 4 երինջ, 30 ոչխար, 10 այծ, մասամբ խորտիկ պատրաստեցին և մնացածն ալ հետերնին տարին: Ընտրեցին գիւղացոյց ամենալնտիր նժոյգները, մտան տունները, յափշտակեցին իւր, պանիր և ձմրան ամբողջ պաշարեղէն, իսկ մնացած իւրի տիկեր պատուելով և փեթակներ ջարդելով և սեփականացնելով այն ամենը, ինչ որ իրենց աչքին կընկնէր: Երբ գիւղի ուէս և մեծեր գնացին բողոքելու քուրտ

փաշային, վերջինս պատասխանեց հայհայանքով, թէ ապստամբ հայերու հետ այդպէս վարուելու հրամայուած է մեզ: Գիւղապետը պատասխանեց փաշային. «Գէթ բոլորովին մի աւրէք, որ վերածարձին ձեզ ուտելու բան ունենաք»: — Կորէք, գեաւուրներ, փրփրաց գազան փաշան, գիտէք, որ ձեր վախճանը հասած է. վաղ թէ առաջան թողէք զայս երկիր. լաւ է օր առաջ վերջացնել ամեն բան, աւերել տուները, սպանել բոլորիդ, թրատել մանուկներուդ, խել ձեր կիները և տեսնիք, թէ գուշ, հայերդ գեաւուրներու օգնութեամբ ազատութիւն գրանելով՝ ինչու վրայ պիտի թաքաւորէք: Այս դիշերւան երբ հարբած զօրքերը կհրձէին խորտկներով. բոլորին ներկայութեամբ փաշան կանչելով գիւղապետին սպառնական ձևով կխօսի. «Ապստամբ, գիտես, որ մենք ձեզ համար ենք թուել տուն ու տեղ, կորուցել մեր հանգիստը, մեր գիշերւան քունը. գէհ, գնա, շտապիր հենց այս բոպէիս գիւղի մէջ գտնուած մատաղ հարսներից ընկելով, յանձնիր մեր թանակին, որպէս զի մոռանանք ձեզ համար քաջած նեղութիւններս և ամենէն գեղեցիկ աղջիկ ինձ բերես, ապա թէ ոչ, յանուն Աստուծոյ և մեծ մարգարէի ամենքիդ բնաջինջ կանենք: Այսպէս է հրամայած մեզ»: Գիւղապետը հաւանութեան նշաններ ցոյց տալով, գուրս կերթայ և արոստուհի հեղձ աչքերով կը կանչէ գիւղացիներուն և կպատմէ ամեն բան: Ճարահատ ամենքը կընթանան ի զէն. իսկ որն որ անգէն էր, գերանդիներով և բահերով, քարերով և սուրերով զինուած, ուղղակի յարձակում կանեն քրտորէի վրայ, սպառնալով որ իսկոյն և եթ գիւղացի գուրս գայ, ապա թէ ոչ ամենքը կը թրատին: Փաշան տեսնելով, որ այդ շատ վտանգաւոր հետեանք կընայ ունենալ, կհրամայէ, զօրքերուն ժողովել ամեն ինչ, կորոպտելով իւրաքանչիւրը իւր հիւրնկաններու տունը և սպառնական երդումներով ապստամբներուն գէմ, կը չուին գէպի Սասուն:

ՊԻԹԼԻՍԻ ԹԱՀՍԻ ՓԱՇԱՆ

Պիթլիսի արդի վարի Թահսի փաշան Պօլիս հանրաժանութ է իր կաշառակերութիւններով, անլուր կեղեքումներով և հարստահարութիւններով: Ասոր դէմ տըրտունջներն ու գանգառներն այնչափ մեծցան Վ ջատցան, որ Բ. Դաւան իր իշխաններն այլ ևս անկարող են իրենց պաշտպանութիւնը շարունակել: Թահսի փաշայի դէմ եղած բազմաթիւ քանգառներուն վերջ տալու համար, իր բարեկամներն ու պաշտպաններն, որոնք անոր կաշառակերութիւններուն, կեղեքումներուն մասնակից և ընկեր էին, բարուր գտնեցին Թահսին հեռացնել Պօլսէն և յաջողեցան Թահսի աւազակը Պիթլիսի վալի նշանակել նախ: Այս կարգադրութեամբ թէ անպատիժ մնաց Թահսի աւազակը և թէ պիտի կրօնակալութեան մը վալի նշանակուեցաւ, ուր սանձարձակ և անպատիժ իր աւազակութիւններն, կեղեքումներն և հարստահարութիւնները կրնար շարունակել և իրենց ընկած մասն ու բաժինն ալ իրենց ուղարկել:

Այն օրերնէ, որ Թահսի փաշան ոտ կոխեց Պիթլիս, երկրի կատարեալ պատուհասը եղաւ: Իր աչքը տնկեց Պիթլիսի հայ հարստներու վրայ և սկսաւ անոնց յայտնի և անյայտ կերպով կեղծ հայկական խնդիրը պատուակելով, բանտի, աքսորի երկիւղի տակ սկսաւ հայ հարստներէն անլուր կաշառքներ առնել. դիմադրութիւն ցուցնողին մինչև իսկ կախաղանով կը սպառնար: Հայ հարստները վալիի դուռը հարուստ կերթային և աղքատ կը գառնային: Պիթլիս քաղաքի հարստները լաւ մը կողոպտելէն՝ կեղեքելն ետքը, աչքը դարձուց գաւառի վրայ: Թահսի փաշան գաւառական պառչտի պատրուակով ամիսէ մ'ի վեր կը պծտի գաւառները և անլուր կերպով կը կեղեքէ հարուստ գիւղացի հայեր, ձերբակալութիւններ, բանտարկութիւններ կընէր և մի և նոյն ժամանակ կը հասկցնէր, որ եթէ ստակ տան՝ կազատուին: Ստակ ունեցողները կուտային, կազատուէին, չունեցողները իրենց ունեցածը, շատ անգամ միակ եզն ու գոմէքը կը ծախէին, տուններին, արտերին գրաւ կը գնէին, ստակ կառնէին, կուտային աւազակ Թահսի փաշային և կազատէին: Թահսի աւազակը այսպիսով 8500 ոսկիէն աւելի ստակ կորցեց, յափշտակեց Պիթլիս քաղաքի և գաւառի հայերէն: Քանի մը հայեր հոս եկան, իրաց վիճակը յայտնեցին ներքին գործոց նախարարին և եպարքոսին: Թէ ներքին գործոց նախարարը և թէ մեծ եպարքոսը աս բողոքարկուներուն յայտարարած են, թէ ձեր բողոքները քրաւոր յայտնեցէք:

Բողոքարկուները գրաւոր կը վախնան գանգառիլ, որ չընչայ թէ իրենց բողոքները անհետանք մնան, Թահսին անպատիժ մնայ և իմանալով այդ՝ իրենց չարաչար պատժէ, տունով տեղով բանտերու մէջ փակեցնէ: Բողոքարկուները թուրքական արգարազատութիւնէն և պաշտպանութիւնէն որ և է յոյս չունենալով, և աւելի չարագոյնէն վախնալով՝ իրենց դատը Աստուծոյ դատաստանին յանձնելով գոհացան և Թահսի աւազակը 8500 ոսկին կառավարութեան գիտութեամբ, յայտնի կերպով գրգանեց և մարտնչաւ, անանց պատժուելու:

ՆԱԽԱԿ ԵՕԶՂԱՏԻՑ

Յեօզ վատ ցարդ պատահած զրկում և լիկում, զրպարտութիւն և բանտարկութիւն, տանջանք, մահ և նման սմին դէպքերը այնչափ յաճախ են և այնչափ գրված, որ այլ ևս գրիչներն անգամ յոգնած են: Այնուամենայնիւ չենք կրնար լուր և չընդլիկել թիւրք կառավարութեան բռնութեանց և բարբարոսութեանց դէմ:

Ահա քանի մը դէպքեր ևս:

Քաղաքս գրեթէ 250 հայ բանտարկեալ կար, որոց վիճակը նկարագրված էր: Անգղիոյ միջամտութեան շնորհիւ կառավ. 215-ը արձակեց, 35-ը պահեց, որոց եօթը, այսինքն՝ Համբարձում էֆ. և Յակոբեան ազա Փափազեանը, Յարութիւն էֆ. Թեքիրեան, Դօկտօր Տիգրան Սիւնի, Սերափէ էֆ. Էմինեան, Նաչար էֆ. Պերպէրեան Թապախ Մարկոս՝ եօզլատի են, մնացեալք այլ և այլ գիւղ և քաղաքից: 35 մնացեալ բանտարկելոց 14-ը

Գաղատիա բանտարկեալ էին և իրենց դատն ևս ատ-
լիկէն կատարվելու վրայ էր և անպարտ արձակվելնուն
մեծ յոյս կար. յիշեալ 14 բանտարկեալք, որ առաջ
Եօզղատէն ղրկված էին, վերստին հոն ղրկվեցան յգի-
վանը-հարգին: Սակայն յգիվանը-հարգը, առանց ունե
քննութիւն կատարելու նոցա մասին, փոխադրվեցաւ
Գաղատիա, անտից ալ Եւդոկիա. 2 ամսէ վերստին պի-
տի վերադառնայ Գաղատիա, որ այժմ կենտրոնէն յգիվանը
հարգին: Մնացեալ 21-ը մահւան դատապարտված են:

Ահա եօթ Եօզղատցիներուն ամբաստանութիւնք.—
Համբարձում էֆ. 2 տարի առաջ հայոց զէնք բաժա-
նած և խրախուսած է. Յարութիւն էֆ. բուն յանցան-
քը Եօզղատի լաիհէն և իւր հարցաքննութեամբը կա-
ռավարութեան անօրինութեանց դէմ բողոքելն է, աս-
կէ զատ Յակոբեան աղային հետ զէնք ի ձեռին գէպքին
օրը եկեղեցւոյ դրան առջին երեցած են. նազար էֆ.
խանութիւն գոցվելուն հրամայած է. մնացեալ ե-
րեքն՝ իրրեւ մարդասպան. այս ամենն ալ զրպարտութիւն
են, վկաները սուտ, վկայութիւնք անհամաձայն և նո-
ցա ունենդրութիւնք բողոքովն արտաստովոր: Անգղ. թեր-
թերէ կը լսենք, թէ մնացելոց դատաքննութիւնք վե-
րստին պիտի կատարվին. արդարեւ նոցա էվթագը Պօլիս
ղրկվեցաւ, սակայն թուրքը չկրնար ըստ օրինի քննու-
թիւն կատարել. ինքն գիտէ նոցա անպարտութիւնը, մի-
այն թէ Եւրոպան կը խաբէ սուտ ու փուտ խօսք ու
խոստովանելով:

Տեղոյն կառավարութիւնը գիտէ բանտին մէջ թուրք
բանտարկելոց ձեռքով հայ բանտարկեալք մեռցնել տալ,
զոր արդէն փորձով յաջողած է: Այս անգամ ալ մը-
տադիր է մեռցնել տալ Գասպար և Վարդօ անուն հայ
իրիտասարդները և համոզած է թրքերը: Բանտին մէջ
մօտերս տեղի ունեցաւ ահագին կռիւ մը. թրքերուն
նպատակը, որ այդ երկու հայերը սպանեն էր, չյաջո-
ղեցաւ. միայն չորս հայու գլուխ ձեռքբերով վերջ տւին,
ուրիշ յարմար ժամանակ յաջողելու յոյսով:
Սէր-Վարտիկանը հայերը շղթայակապեց կռվէն վերջ,
իբր կռւոյ շարժառիթ, մինչդեռ նպատակը կռւէն ազա-
տածները երկրորդ անգամ կոտորելն է: Արթաքի Այ-
վազեան իւր կատաղութեան զոհ գնաց: Մի քանի հա-
յերուն շղթան թէպէտ և կաշաղթով հանած է, սակայն
յիշեալ երիտասարդներուն շղթան թէ խիստ ծանր ը-
նելու և թէ չհանելու համար երդում ըրած է:

Այս տարի Պէպէք հայագիւղի տասնորդը թուրք
միւլթեզնմ մը կառնէ սուղ գնով. կը տեսնէ, որ եթէ
ըստ օրինի տասնորդ առնէ, պիտի վնասի՝ կստիպէ
հայերը, որ հնգէն մէկ տան, առարկելով, թէ առանց ի-
րեն իմաց տալու կալերուն մէկ մասը արդէն վերցու-
ցած են: Դեռ կալերը կսպասեն. շատ հաւանական է,
որ հնգէն մէկ տան տասնորդ:

Փէօհրենցի երկու հայ երիտասարդ իրենց հետ աղջիկ
մը և հարս մը Պէպէք գիւղ կերթան. ճամբան տապար,
բրիչ, հրացանով զինեալ Սալըր գիւղացի 4-5 թուրք դէմ
ելլելով հարս ու աղջիկը առեւանգել կուզեն, հայերը
կը դիմադրեն, թրքաց մէկը ձեռքի բրչով հայուն գլու-
խը քախքախելու համար փորձ մը ըրած ատեն, բրիչը

հրացանին խորոչին կուգայ, կը պայթի և թրքաց մէկը
կը վերաւորվի. թրքերը կատղած կը բռնեն ու կը կա-
պեն երիտասարդաց մէկը, իսկ միւսը կը փախչի: Հարս
ու աղջիկը 3-4 օր կը տանեն լեռը և երկոցունց պա-
տիւր բռնաբարելէն և կուսութիւնը պղծելէն վերջ,
թող կուտան: Բռնաբարեալ կիները գիւղ կը վերա-
դառնան, մի քանի օր վերջ հարսը կը մեռնի. աղջիկը
կը բողոքէ կառավարութեան, սակայն անլսելի կը մնայ
ցարդ: Կալանաւոր երիտասարդը շատ մը գանակոծվելէն
վերջ, կը յանձնվի կառավարութեան և ի բանտ կը դնուի:

Բնիկ Եօզղատցի Ուզուն-Համբարձումի որդի Մատթէոս
անուն վատ հայ մը, օրիորդի մը հետ եօթը տարի ա-
ռաջ կամուսնանայ: Այժմ եօթը տարի վերջը անար-
ժան Մատթէոս Ալի-Բիզա անունով Եօզղատ կուգայ և
վարպետութեամբ մը աղջիկը կը խլէ, կը տանի զատի-
ին: Թէ մայրը և թէ հայերը կուզեն հայ աղջիկը թուր-
քին ձեռքէն առնել. կառավ. Ալի-Բիզան և աղջիկը եր-
կու ոստիկանով Գաղատիա կը խրկէ: Հասաւ նաև մայ-
րը. գիշեր ցօրեկ արիւն արցունք թափելով, բողոքեց
կուսակալին և իւր սրտի կտոր աղջիկը ուզեց: Սակայն
տեղւոյս միւլթիին և զատին կը պնդեն, որ աղջիկը հօր
յանձնվի մայրը կը պօռայ, կը ճչայ, թէ ինքը հայ է
և թէ իւր աղջիկը հայ ծնած է: Աղջիկը, որ վեց տարե-
կան է, կուսակալին պալատն է և տակաւին իւր մօր
յանձնելուն յոյս չկայ: Եթէ մայրը չյաջողի աղջիկը առ-
նել, պիտի երթայ մինչև Պօլիս և Եւրոպական զեռպա-
նաց ոտքը պիտի իյնայ իւր աղջիկն իրեն յանձնելու մա-
սին:

Ազոդ մատենի գայմագամ Խանէֆի պէյ, որոյ չա-
րութեանց մասին քանի քանի բողոքներ եղած էր և
որ տակաւին իւր չարութիւնք կը շարունակէ, 22 հայ
կը կապէ Պէպէք գիւղէն և կը տանի փոքր 2ալը-Աղբը
գիւղը հաճի Էօմէր աղայի օտան, ուր ազատելու
համար 200 ոսկի կաշառք կուզէ ու կը սկսէ տանջել:
200 փարպ չունեցողը 200 ոսկի կրնայ տալ: Կապեալ
հայերէն երկուքը հաստ պարաններով օտային սիւնին
կը կապէ պինդ մը և պարանը պնջափ կը պրկէ, որ
մէկուն աչքերը դուրս կուգայ, իսկ միւսին կողոց ոսկոր-
ները կը կոտորի և երկուքը դուրս կը ցցուի: Հրաշքը
այնտեղն է, որ երկու տանջեալք ևս կապրին, և այս
տանջանաց տակ բռնութեամբ յՀամբարձում էֆ. Փա-
փագեան մեզ զէնք տուաւ. ըսել կուտան, և այս բռնի
խոստովանութիւնք այժմ իբր վկայութիւն կը գոր-
ծադրուին:

Տ. ՄԱՏԷՆԻՑ

Անցեալ տարի ի Քէսքին-Մատեն ծանուցագիր մը
փակցված էր: Կառավարութիւնը հակառակ հայոց ջա-
նից և պնդութեանց, որոնք գործին հեղինակը պաշտօ-
նանկ կաղ թուրք մարմուդի մը լինելը կապացուցանե-
ին, բաւական հայ բանտարկեց, որովհետեւ Գաղատիոյ
նախկին կուսակալ Ապետին փաշան յնմանօրինակ դէպ-
քերը ուրիշ ազգերու վերագրել պէտք չէ: Ըսելով, հրա-
ման տված է: Զումանս 9, զումանս 6 ամիս բանտարկե-

գասը չէ, որ դրանք զբաղուած են նրա վիճակով. բայց ի յուլիսեան համար անհրաժեշտ պայմաններ են, որովհե-

լէն վերջ, Գրք-Շէճի դատարանը ցմահ բերդարգելութեան դատապարտեց՝ Ալեքսանդր Գրքճեան, Բերով-բէ և Յակոբճեան Փաղայեանք, Անանիա Տաճի, Ապաճեան, Թամարդալեան և Պետրոս էֆ. անուն եօթը անձնաւորութիւնք: Դատաւճիռն վաւերացոյց վերաքննիչ ատեանը առանց մանրազննին քննութեանց և իրատեով ղըրկուեցան ի Բասէն, ուր պարտաւորեալ են իրենց անմեղութեանց վրայ ողբալ ցմահ ծանր շղթայից տակ, յիշելով իրենց ընտանիքը նօթի, թշուառ և մահուան դռանը մերձ:

Յիշեալ բանտարկեց մին՝ Թամարդալեան, հազիւ 14 տարեկան դպրոցի աշակերտ մէ, դատարանը 18 տարեկան ընդունած և ըստ պնմ պատժած է. դատապարտելոց անմեղութիւնը հրապարակով խոստովանած է գրչէճի դատարանին նախագահը և ըսած է. «Ես չեմ կարող զձեզ անպարտ արձակել, միայն թէ ես ձեզ ծանր պատիժ կուտամ, որպէսզի վերաքննիչ ատեանը ելտապը ուշի ուշով քննէ և ձեր անմեղութեանց վերահասու լինելով զձեզ անպարտ թողու». և ահա վերաքննիչ ատեանը առանց կարգալու իսկ նոցա ելտապը՝ «ըմբռնափէրէյէ նէ՞ հաճէթ, երմէնիլէր մահքեամ վէսէամ» ըսած և գրչէճի դատաւճիռը թատիկ ըրած է:

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՐԶՆԱԼՅԵՐ. Քանի մը քեղցի կուգան Երզնկա ցորեն գնելու: Քաղաքէն 4 ժամ հեռու, Մեղվցի գիւղին մօտերը քրդերը կը յարձակին վրաները, 2-ը կը վիրաւորեն, մնացեալներուն կը թալանեն ու կը փախչին: Կողոպտեալները քաղաք կը հասնին ու ոստիկանութեանը կը դիմեն: Քանի մը փօխ հետեւին կերթան աւազակութեան տեղը, բայց հոն ոչինչ չեն գտնար, բացի վիրաւորներուն արիւնի հետքերը:

Կամախու Գառնի գիւղի մէջ տարիներ առաջ քիւրդի մը կալուածներ բէկ մը կը սեփականէ զօրով, քիւրդը կը հեռանայ: Մօտիկներս այդ կալուածը ծախու հանեցին. մէկ մասը առաւ Գառնի գիւղացի մը 80 ոսկով, մէկ մասն ալ Բրոխորեան վարդան վարդապետի որդիները: Այդ ատեն քիւրդը երեւան ելաւ և մարդ ղրկելով գնողներու քովը, իր կալուածները պահանջեց: Գառնեցի վախցաւ ու կալուածը քիւրդին թողնելով, առանց փարս մը ստանալու հեռացաւ, իսկ վարդապետի որդիքը կամեցան ընծաներով հանգստացնել բարկացած քիւրդը: Բայց անօրէն չուզեց համաձայնիլ. գաղտնի յարձկեցաւ վանքի ջորիներու նախրի վրան: Ջորիները, ծառային և կալուածատիրոջ 14 տարեկան տղային քչեց տարաւ սարն, սպառնալով մորթել մանուկը, եթէ կալուածն իրեն չդարձնեն: Խեղճ Բրոխորեանները վախէն կալուածին պաշտօնական թղթերը տուին իրեն ու կալուածէն քաշվեցան:

Արխանեան և ընկերները դեռ բանդին մէջ կը փրթին. ինչ է ըլլալու ադոնց վիճակը, ոչ ոք գիտէ: Հաբաթը 3 անգամ քննութեան կը տանին ու կը բերեն:

ՄՇԻՅ. Ճեպրանցի Խաթ յայտնի աւազակապետը, որ միաժամանակ նա և Համիդիէ գնդի հարիւրապետ է,

իր խմբով կը յարձակի Դաշտի Պաղու հայ գիւղին վրայ և կը սպանէ Կարապետ անուն անձն ու անոր կինը: Գիւղին երիտասարդքը դէմ կ'ելլան. ահեղ կռիւ կը բացուի: Կը կռուին մինչև երեկոյան 9 ժամը. քիւրդերն սպանեալ մը թողլով՝ կը փախչին կռուէն, բայց կը յաջողին ճամբուն տանել գիւղի տաւարներէն: Երկու օրէն նորէն նոյն խումբը կը յարձկի Մեղի, Զիարէթ և այլ տեղերու վրայ: Հայերը կրկին կը դիմադրեն: Ընդհարումներն օր աւուր կը շատան: Ասոնք նախերգանք էին Սասնոյ ապստամբութեան:

ԽՆՈՒՍԻՑ. Քաղքի գիւղէն ձերբակալեցին Մանուկ աղան, Խալիլ-Չաւուշ գիւղէն Փափխեց վրդօ և Ղազար, երկու ազնիւ եղբարքը: Այս վերջիններու կը մեղադրէին, որ հրացան ունին պահած, պիտի տան իրենց: Խեղճերը ճարահատեալ, երկու գոմէշ կը ծախեն՝ 2 հրացան կը գնեն և կուտան իրենց: Կառավարութիւնն այս լաւ գիտէ, բայց կրկին կը տանի Կարնոյ բանտը Ղազար ճանապարհին խիստ կը հիւանդանայ և այժմ ալ բանդի մէջ հիւանդ կը հեծէ:

Քիւրդ Աշիրաթները յարձակեցան Խօզլու հայ գիւղացի Մարգարի տան վրայ և կողոպտեցին: Մարգարը քաջութեամբ կռվեցաւ՝ անոնց դէմ և մեռաւ:

Ք Ր Գ ա ց հ ա ը ս տ ա հ ա Ր ու թ իւ ն ք:

Պլեկցի աշիրէթէն Մուստօ անուն աւազակապետը Հապատին գիւղի Պլէի Սարգսի տան վրայ գիշերով 17 հոգով յարձակելով՝ տան մէջ եղած բոլոր ուտեստը ծառային շաղկեցնելով, կը տանի: Յիշեալ Սարգիսը իւր բոլոր ընտանիքով միասին կը կապկապէ և այդպէս կապված կը մնան մինչև առաւօտը, մինչև դրացիներէ մինը կը հասկնայ: Կրկին սոյն աւազակապետը կերթայ Ադճամէթ գիւղին մէջ Խաթոյեան Օհանի տան վրայ: Հայերը կընդդիմադրեն և մեծ կռիւ կը բացուի, երկուստեք վիրաւորներ կ'յնան, իսկ քիւրդերը սիւրմալուի հարուածով կը մեռնեն Օհանը:

Հայերը կառավարութեան կը դիմեն. բողոքարկուք բանդ կը դրվին իրենց իրաւունքներ պաշտպանելուն համար: Քաղքի գիւղի վրայ գրեթէ մշտական գիշերային յարձակումներ կ'ընեն, ցորեն, յարդ, խոտ և այլն կը գողացուին:

Բուռնագ գիւղի վրայ Հաւէլ աղա անուն քիւրդը կը յարձակուի ահագին բազմութեամբ. խեղճ գիւղացիներ կը ստիպվին գիւղէն դուրս փախչիլ և քիւրդեր անարգել կերպով ամեն տուն կը մտնին և ամեն ինչ կը կողոպտեն կը տանին:

ՊՕԼԻՍ. Բերայի Սակչ-Աղաջի դիմաց բաղնիքի մօտի կաթոլիկ Գասպար սրճարանապետի մատնութեամբ 25-30 հոգի քղցի անմեղ խոհարարներ բանտարկվեցան անցեալ ամիս: Այս օրերս բանտարկեալներէն ոմանք ազատեցան, իսկ 15 հոգու չափ տակաւին կը մնան բանտարկված: Մատնիչ Գասպարն ասոնց մատնած է իբր յեղափոխականներու, որոնք ունին իրենց ընկերութիւնը: Թէև կատարված խուզարկութիւնն ու հարցաքննութիւններն ասոնց կատարեալ անմեղութիւնն ապացուցին, բայց 15 հոգի երկու ամսաչափ տակաւին կը

տառապին բանտի մէջ: Միւսները 55 ոսկիի չափ կաշառք տալով՝ ազատվեցան, բայց որովհետեւ ասոնք չը կրցին ուզած կաշառքը տալ, ուստի կը մնան բանտը:

Անցեալները բանտարկվեցաւ նախկին ուսուցիչ Սըմբատ Գալթեանը: Այս անձը երկու ամիս առաջ անգամ մ'ալ բանտարկվեցաւ և շարժե է մը ազատվեցաւ: Ասոր քով խուզարկութեան ժամանակ գրած թուղթերու մէջ գտնվել է Թիֆլիս հրատարակվող «Մուրճ» ամսագրի ընկալագիր մը, «Մուրճ» բառը թարգմանված է «Թոխմախ», որ հիմնված է թուրքիայի գլուխը ջախջախելու համար: Այս սխալ թարգմանութեան համար խեղճ մարդը նորէն բանտարկվեցաւ և 15 օր է բանտն է:

Այս օրերս հոս բանտարկվեցան 15 հոգի թուկաացիներ ևս:

ԱՅԻԹԱՊ. Կառավարութիւնը հոս բազմաթիւ խուզարկութիւններ կատարեց և բաւականին մարդիկ բանտարկեց. բանտարկեալներու մէջ են և Այնթապի բողոքական կոլէժի երեք պրոֆէսորները: Պրոֆէսորներու հեռագրի վրայ Պօլսի ամերիկական հիւպատոսը այս օրերս հոս ժամանեց:

ԱՂԻՔՍՆԴՐԻԱ. Հոս կը գտնվին Ամերիկայէն վերադարձող 35 հոգի թուրքահայատակ հայեր, որոց կարգելի իրենց հայրենիք վերադառնալ: Ամեն դիմում հոս տեղի թուրքական հիւպատոսին վաւերացնել իւրեանց անցագրերը և թոյլ տալ վերադառնալ հայրենիք՝ անօգուտ անցաւ: Անօգուտ անցաւ այդ մասին և ամերիկական դեսպանի միջնորդութիւնը: Ամերիկական դեսպանը խորհուրդ կու տայ վերադառնալ Ամերիկա, որովհետեւ թուրք կառավարութիւնը Ամերիկայէն վերադարձողներու մուտքը իրենց հայրենիք՝ Թուրքիա արգելած է:

ՍԱՄՍՈՆ. Սիւլազէն, Թոգատէն, Ամասիաէն և ուրիշ տեղերէ հոս եկած են բազմաթիւ հայեր անցագրերով և կուզեն մեկնիլ Պօլս, բայց տեղական կառավարութիւնը թոյլ չի տալ շոգենաւ նստել: Այսպիսի ճամբորդներ կը սպասեն և Տրապիզոն և Կերասուն: Այս խեղճերը հեռագրեցին այդ մասին Մօսկոյին, պատրիարքարանին և իրենց ազգականներուն, բայց տակաւին ոչ մի պատասխան չառին: Ասոնց թիւը հոս, Կերասուն և Տրապիզոն 400-է աւելի է. վիզներին ծուռ ամեն օր Պօլսէն լուրի կը սպասեն: Ասոնցմէ շատերը ամենախեղճ վիճակի մէջ են և ստիպված են մուրալու:

ՎԱՍՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ

ՄԵՐ ՀՐՈՍԱԿԱՅԻՆ ԽՄԲԻ

Կ Ո Ւ Ի Ը

Մայր-Հայաստանում արին է հոսում....

Հայը դարերի ընթացքում նեղւելով, հարստահարւելով, արիւնաքամ լինելով տաճիկ բռնակալ ըէժիմի տակ, դարերի ընթացքում կրելով նրա ստրկական ամօթալի շղթաները, վերջապէս այսօր նրա համբերութիւնը հատած՝ գլուխ է բարձրացրել. կարծես միայն այժմ զգալով իր

զրուժեան անտանկիւթիւնը, հայ ժողովուրդը ցնցւելով, ստրկական անարգ լուծը թօթափելու ձիգեր է անում.... Վերջին ժամանակներս, Տաճիկ-Հայաստանի այս եւ այն կողմերում կառավարութեան զափթիւնների, զինւորների եւ («Համիդի») կոչւած կաղմակերպւած աւագակ քրդերի հետ ընդհարող, նրանց հետ հերոսաբար կռող, զոհ տուող եւ զոհ առնող խմբեր, հայ ժողովուրդային բողոքի արտայայտութիւն հայ դուկային խմբերն են, որոնք այնքան չիփթիւ, շանթահար են արել գլուխը կորցրած բաղդախնդիր կառավարութեանը Ահա հայդուկային մեր խմբերից մէկի ընդհարման նկարագրութիւնը:

Երբորդ օրն էր ինչ որ մենք որոշ առաքելութեամբ ճանապարհ էինք ընկել Վասպուրականի Հայրենիքի բարձրագագաթ ձիւնապատ լեռները, ահագին ձորն ու սարաւանդները կտրելով, վերջապէս ուզում էինք մի քիչ հանգիստ առնել, մեր սպառնած ոյժերը կազդուրելու հակառակ մեր, մինչեւ այդ ժամանակ ընդունած սովորութեան, այդ օրը մենք կացարան ընտրեցինք ոչ թէ բարձր լեռը, անմատչելի գագաթները, այլ մի սարսափելի փոս՝ նեղ ձորի մէջ, հաւատալով, որ մարդկային բնակութիւնից հեռու լինելով՝ ապահով ենք:

Մի կողմից երեք օրւայ ոտքով եւ բռնաւորւած տաժաւնելի ճանապարհորդութիւնը, միւս կողմից անողոք ցուրտը եւ ձիւնը մեզ հանգիստ չէին տալիս: Հայդուկը իր գործունէութեան ամբողջ ընթացքում ոչ մի բոլոր հանգիստ առնել չէ կարող: Բոլոր պայմանները հայդուկի հանգստութեան աննպաստ են: Մինչեւ անգամ հայ գիւղացին իր գոնիքը փակում է նրա առաջ, թէեւ լաղաւորութիւններ պակաս չեն: Հայ գիւղացուն մի այդպիսի ակամայ գրութեան մէջ գրել է տաճիկ բռնակալութեան վերջին աստիճանի անարդար վարմունքը: Բաւական է, որ գիւղիցը մէկը այս կամ այն բանով նպաստեց հայդուկին, դրա համար դուժուած է եւ այն էլ ամենախիստ կերպով ամբողջ գիւղը....

Զնայելով բոլոր աննպաստ պայմաններին հայ հայդուկի շրթներից երբէք, ոչ մի դէպքում տրտունջի կամ դժգոհութեան նշող անգամ չէ արտայայտուում: Հայդուկին այդ կոչման մէջ մղողը եղել է ժողովրդային կուռ մէջ, հայ ժողովրդի անկախութեան վերջին գաղափարը.... եւ այդ գաղափարի համար նա պատրաստ է անտրտունջ կրելու շատ անգամ մարդկային ոյժերից վեր գրկանքներ, բարոյական, ֆիզիքական տանջանքներ....

Մեր ընկերներից մէկը հսկում էր ձորի բարձրագիր բլուրներից մէկի վրայ, իսկ մնացածներս այս ու այն փոսի մէջ ձիւնը մի կողմը տալով եւ չոր հող քանդելով՝ տեղ էինք պատրաստում գոնէ մի քանի ժամ հանգստանալու:

Հազիւ 3 թէ 4 ժամ հանգստացել էինք, երբ մեր հսկող ընկերը նշան արեց, որ տաճիկ ձիւնոր զափթիւն է տեսել: Մի ակնթարթում մենք ոտքի վրայ էինք եւ որովհետեւ մեր դիրքը դիմադրելու ոչ մի յարմարութիւն չուներ, ուստի առաջին պայմանը լաւ դիրք ձեռք բերելն էր: Խմբովին դիմեցինք մենք դէպի կէս ժամ հեռաւորութեան վրայ գտնուող բաւական յարմար լեռը: Դեռ ձորից չէինք դուրս եկել, երբ մեր հանդէպ դուրս եկաւ տաճիկ ձիւնոր զափթիւն, իսկ մեր յետեւից մի խումբ ձիւնոր դարձեալ զափթիւններ:

Մեր առաջ ընկած ընկերներից մէկը հրացանը ուսից վեր բերելը եւ զափթիւնի վրայ արձակելը մէկ եղաւ: Նախ քան հրացանի արձակելը, զափթիւն մեզ տեսնելով բաւական սարնասիրտ կերպով հրամայում էր ձորից չդուրս գալ եւ անձնատուր լինել, բայց երբ հրացանը արձակեց, զափթիւնի համար միանգամայն անակնկալ կերպով, այն ժամանակ նա իր ձիւն գլուխը շրջեց եւ փախաւ:

Սկսեցաւ կատաղի հրացանարձակութիւնը երկու կողմից եւս. մենք միանգամայն երկու գործ ունէինք կատարելու. եւ թշնամուն չիփթեցնել, եւ շտապել ապահով դիրք բռնել: Մեր ընկերներից մի քանիսը կանգնում էին հրացան

Պատմել է, որ դրանք զբաղւում են նրա վիճակով, բայց Կոլթեան համար անհրաժեշտ պայմաններ են, որովհետեւ

արձակում, միջոց տալով միւսներին բաւական տեղ առաջ վազել, իսկ երբ միւսներն էին կանգնում հրացան արձակում, յետ մնացածներն էին առաջ խաղում: Դժբախտութիւնը նրանումն էր, որ մեր զորքը փոս էր, իսկ մեր հակառակորդները բարձր. մենք հողմած, ջարդած, ուժաւորացած էինք, նրանք ձիով, որ աւելի յարմարութիւն ունէին շուտով ամենաբարձր եւ ապահով դիրքը գրաւելու:

Տաճիկ թուլամորթ եւ վախկոտ զաւիթիաները այնքան յիմարացան, այնքան չփութեցան, որ ամենաապահով բարձր դիրքը մոռացան բռնելու, որին եւ դիմեցինք մենք: Դա մի 2-3 հազար ոսնաչափ բարձրութիւն ունեցող լեռ էր, որ չըջապատւած էր բաւական հեռու տարածութեան վերայ աւելի ամեհի լեռներով: Մեզ չըջապատող թշնամութեամբ պատուելով, մենք դիմեցինք այդ լեռը, որին հասնելու համար հարկաւոր էր մի բաւական խոր ձորի միջով անցնել: Մեր ամենավտանգաւոր բոլէն այդ էր. զաւիթիաները իրանց բարձր դիրքից մեզ ձորի մէջ գնտակահարում էին. գնտակները վզալով ընկնում էին մեր առջեւ, յետեւը, ընդամենը երկու կամ երեք քայլ հեռաւորութեամբ. սակայն մենք միջոց չունէինք գնտակների վտանգաւոր լինելու վրայ մտածել. որպէս մարմնացած արագութիւն, մենք առանց կանգ առնելու, բոլոր կարողութեամբ վազում էինք դէպի փրկարար դիրքը: Ահա մեր ընկերներից մի քանիսը հասել էին դիրքին. նրանք թշնամուն գրաւեցնում են երեսնց գնտակներով. իւրաքանչիւրիս սրտում ծագում է նոր յոյսեր. եթէ մինչեւ դիրքը անվտանգ անցնենք, մոռածում ենք իւրաքանչիւրս, այն ժամանակ հնչող կը լինի թշնամուն ցոյց տալ մեր գնտակների անշեղութիւնը: Ահա եւ մենք հասանք ցանկալի դիրքին: Տղերք, կամ պատուաւոր անկում, կամ դիմագրութիւն մինչեւ յետին շունչ, — ձայն են տալիս մեր ընկերներից մի քանիսը: Սկսում է հայ յեղափոխականին կռիւ բոլէններում խրախուսող երգը... Եւ կռում ենք եւ երգում... «Ամենայն տեղ մար մի է», լսում է խմբի միջից... Սակայն գնտակները անընդհատ տեղում են կարկտի նման մեր չորս կողմը: Մեր դիրքը չըջապատել են երեք կողմից: Բաւական չէն ձիւնոր զաւիթիաները, ահա գալիս են չըջապատող քրդաքանակ զիւղերի ձիւնորած քրդերը, որոնք հարայ-հրոց բարձրացնելով՝ սպառնում են մեզ բոլորիս կոտորել:

Դիրք բռնելուց անմիջապէս յետոյ, մենք հաւաքեցանք միմեանց մօտ, որպէս զի երեք մասի բաժանւիւնք թշնամութեամբ ճակատներին դիմադրելու համար: Ահա այդ ժամանակ մի սարսուռ անցաւ մեր մարմնով, երբ մեր ընկերներից մէկը մօտենալով մեզ ցոյց տւեց մի հրացան աւելացնելով՝ որ մեր ընկած ընկերի հրացանն է, որ ընկնելուց յետոյ վերցրի: Մի վայրկեան մեզ տիրեցրեց այդ անսպասելի գոյժը, բայց յետոյ կարծես թէ դա աւելի վառեց, աւելի բորբոքեց մեր մէջ մինչեւ յետին շունչ կռելու եւ ընկած ընկերին վրէժը արիւնով առնելու ցանկութիւնը...

«Տղերք, Սահակը ընկած է, բայց վնաս չունի. վրէժ, արիւն, կրակ թշնամութեամբ», ձայն տւեց ընկերներից մէկը եւ սրան հետեւեց միահամուռ ազադակը — Կեցցէ՛ վրէժ, կեցցէ՛ յեղափոխութիւն...

Մեր տղերքը նոր շունչ, նոր հոգի առած, աւելի ոգեւորւած արձակեցին իրանց հրացանները... Այդ ժամանակ, արեւելեան դիրքում լսելի եղաւ մի ուրախալի բացականչութիւն — «Սա թող լինի Սահակի փոխարէն»: Բոլորս աչքներս ուղղեցինք այն կողմը, որտեղ տաճիկ զաւիթիան գնտակահար եղած հայդուկի գնտակից, թաւալած էր գետին: «Սա էլ թող լինի Սուլթան Համիդին դուրսան», գոռացին հարաւային մասում դիրք բռնած մեր ընկերները, նկատելով մէկին եւս գետին գլորելիս...

Կռիւր տւեց ամբողջ չորս ժամ անընդհատ. մենք ընդամենը 7 հրացանաւորներ էինք. կռում էինք աւելի քան 50 տաճիկ եւ քիւրդ հրացանաւորների հետ:

Վրայ հասաւ գիշերը. մենք պէտք է թողնէինք մեր

դիրքը, որտեղ երկար մնալը մեզ ձեռնառու չէր, պաշարնիս սպառելու մօտ լինելու պատճառով: Երկինքը թէեւ ամպամած էր, բայց լուսինը իր կաթնաման լոյս տարածում էր հեռու... Լուսինը, տիեզերքի այդ սիրելին, այսօր մեզ պէտք չէր... Մենք, խաւարի դէմ մարտնչելով, այսօր խաւար էինք խնդրում. եւ կարծես թէ ընտելւում էլ զգալով մեր խնդրի անհրաժեշտութիւնը, մի թուխալ ամպ ուղարկեց առ ժամանակ սքողելու լուսնի փայլը, որով եւ մեզ միջոց տրեցաւ լուռ ու մունջ մեր դիրքից ցած իջնելու եւ մեր ճանապարհը շարունակելու...

Մենք կորցրինք մեր սիրելի ընկերներից մէկին, բայց նրա փոխարէն մենք երկու զաւիթիա եւ մէկ ձի գլորեցինք գետին... Իսկ թէ էլ ընկնողներ եւ վիրաւորներ կան թշնամուց, մենք չկարողացանք տեսնել եւ խմանալ:

Այս համարում մենք չկարողացանք զետեղել Եւրոպայում կատարւող ցոյցերի, միտինգների եւ դիպլոմատիքական յարաբերութիւնների մասին հայերի վերաբերմամբ յօդուածը, բայց մենք պարտք եւ անհրաժեշտ ենք համարում հենց այս համարում ասել՝ եւրոպական այդ շարժումը մեզ ոչ պէտք է մեծ ոգեւորութիւն պատճառի եւ ոչ էլ մեծ յոյս. ինչպէս մարդկութեան պատմութիւնը, այնպէս էլ դարերի փորձերը ապացուցել, համոզել են, որ երբեք, ոչ մի ժողովուրդ չէ ազատել բռնակալի լծից դիպլոմատների միջամտութեամբ եւ ոչ էլ «մարդասէրների» պատճառական հակադիմութեամբ, այլ իր սեփական ոյժով, արիւնով, յեղափոխութեամբ. ուրեմն մենք մեր յոյսը պիտի դնենք մեզ վրայ եւ մի բոլոր չգրաւելով արտաքին ցոյցերով, շարունակենք մեր սկսածը — յեղափոխական գործը: Հազար անգամ աւտած, կրկնածը, այս դէպքի առթիւ զարմեալ կը կրկնենք — ազատութեան միակ միջոցը յեղափոխութիւնն է, որին եւ դիմում ենք. ազատութիւնը չէ տրվում, այլ արիւնով է ձեռք բերվում:

Լոյս տեսաւ «Վուկոնեանի խմբի արշաւանքը»՝ Եւրոպայի պատկերով. խմբից պակասում են չորս հոգու պատկերը՝ ժամանակին հասած չլինելու պատճառով: Այդ մօնք կը հրատարակենք Արաբոյի, Վարդանի, Շաւիւի, Յունոյի եւ Միւսների պատկերների հետ:

Նուիրատվութիւնների ցուցակ. —

Վիշապ ք. — Կեթրոնական մատուկի մէջ ստացւեց՝ Ռուս խմբէն 487 դահեկան 20 փարա. Թորգոմեան խմբ. 246 դահ. Յովնա խմբ. 400 դահ. Կամաւորներու խմբ. 711 դահ. 20 փր. Տր. Կոմիտէն 100 օսմ. ոսկի. Ամերիկայի Լաւրէնս-Մաս ք. — Ից Մ. Տ. Ման. — Ից 2 դօլ. Լօվէլ-Մաս ք. — Ից Յ. Սէֆ. — Ից 1 դօլ. Ֆրիտլ-մաս ք. — Ից Գ. Եագ. — Ից 2 դօլ. Դաշտավայրից տ. Գայանէ Վ. 3 ր. տ. Նատալիա Յ. 3 ր. Մաթթա. 15 ր. Բգ. 50ր. Ալէքս. 10ր. Բգ. 30ր. Լղ. քաղ. Հայկ. 10ր. Կմ. քաղ. Արմենակ. 15ր. Եկատ. 10ր. Զաք. 28ր. Կոզաթա. 15ր. Կայծիկ. 89ր. Բթ. 25ր. Դերբ. 50ր. Օրգ. ք. — Ի Ն. Մ. քհ. 10ր. Ա. Բիւրջում Ֆարհադի միջոցով՝ 8ղ. 23ր. եր. մի խմբ. երիտաս. 30ր.

Դաշնակցութեան անձանթներից խնդրվում է թըշ թակցութեան եւ նուիրատվութեան համար դիմել. L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.

Վիեննա. Դաշնակցութեան ազատ տպարան